

تحلیل و بررسی ظرفیت انتظار در منابع روایی اهل سنت

حسین الهی نژاد*

چکیده

انتظار، از جمله آموزه‌های مهم مهدویت و مورد قبول همه گروه‌های اسلامی - شیعه و اهل سنت - می‌باشد. در میان اهل سنت، باور به انتظار، با دورویکرد «حدیث‌محور» و «باورمحور» مطرح است. حدیث‌محور، با دو نگرش «مفهومی» و «منطوقی» یا به عبارت دیگر، به صورت «تلویحی» و «تصریحی» بازشناسی می‌شود. انتظار، با رویکرد حدیث‌محور که متکی به روایات انتظار بوده، به دو قسم «تصریحی» که به صراحت واژه «انتظار» در روایت ذکر شده و به صورت «تلویحی» که به صورت مفهومی انتظار از روایات برداشت شده، تقسیم می‌شود؛ اما انتظار با رویکرد باورمحور، متکی به اقوال علما و حاصل اعتقادات مردم اهل سنت است. در نگرش حدیث‌محور به صورت تصریحی، روایات محدودی در منابع اهل سنت نقل شده است؛ ولی نگرش حدیث‌محور به صورت تلویحی، در منابع حدیثی اهل سنت احادیث فراوانی در خصوص انتظار نقل شده است. با نگرش باورمحور، مقوله انتظار در میان اهل سنت یک مقوله فراگیر بوده و مورد قبول همه باورمندان ایشان می‌باشد. در این تحقیق، با روش توصیفی و تحلیلی، به مقوله انتظار از منظر اهل سنت پرداخته شده و با روش کتابخانه‌ای و اسنادی، به جمع‌آوری داده‌ها مبادرت می‌شود. دستاورد علمی این پژوهش، اثبات و توجیه مقبولیت انتظار به عنوان یک باور فراگیر، ضروری، اعتقادی و متواتر در میان اهل سنت است.

کلیدواژه‌گان

انتظار، اهل سنت، مهدویت، ظهور.

منابع حدیثی اهل سنت، دارای روایات مختلفی از پیامبر صلی الله علیه و آله و صحابه است. در این روایات که تعدادشان قابل توجه است، موضوعات متنوعی به بحث گذاشته شده که از جمله آنها، می‌توان به بحث مهدویت و انتظار اشاره کرد. روایات مهدویت، از نظر عدد و سند، به حدی است که عده‌ای از اندیشمندان و علمای اهل سنت پیرامون آن ادعای تواتر نموده‌اند (ابن قیم جوزی، ۱۳۹۰ق، ص ۱۴۲)؛ اما در مورد روایات انتظار، این کثرت و فراوانی را نداریم و تعداد آنها، بسیار محدود می‌باشد؛ ولی به جهت اینکه در قالب کتاب‌های حدیثی اهل سنت بدان پرداخته‌اند، دارای کثرت نقل می‌باشد.

بی‌تردید، روایات انتظار در منابع حدیثی اهل سنت، با دو رویکرد «منطوقی» و «مفهومی» قابل پیگیری است. رویکرد منطوقی، مقصود کاربست واژه «انتظار» به صورت صریح در روایات است؛ به تعبیر دیگر، در این رویکرد به روایاتی پرداخته می‌شود که در آن، واژه «انتظار» و واژگان همسو، منطوقاً در ظاهر روایات به کار رفته باشد. در رویکرد مفهومی، به محتوا و مضمون روایات توجه می‌شود؛ یعنی به روایاتی پرداخته می‌شود که به ظاهر و به دلالت منطوقی، هیچ اشاره‌ای به انتظار ندارد؛ ولی از نظر مفهوم، دلالت بر انتظار داشته و جزء روایات انتظار محسوب می‌شود. از این رو، تحقیق پیش رو با دو رویکرد تصریح انتظار و تلویح انتظار در منابع حدیثی اهل سنت پی گرفته می‌شود.

تصریح انتظار در روایات انتظار

در منابع حدیثی اهل سنت، اعم از صحیحین، مسانید، جوامع و اطراف، روایاتی که پیرامون انتظار با واژه «انتظار» نقل شده، بسیار محدود بوده و به چهار روایت و در یک نگاه دقیق‌تر، به دو روایت می‌رسد. البته این دو روایت نیز دلالت بر انتظار خاص (انتظار ظهور امام مهدی علیه السلام) ندارند؛ بلکه به معنای انتظار عام می‌باشند؛ یعنی امیدوار بودن برای رفع مشکلات و سختی‌های دنیا و صبر در برابر آن.

روایت اول: رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «سلوا الله من فضله فان الله يحب أن يسأل و افضل العبادۃ انتظار الفرج (الترمذی، ۱۴۰۳ق، ج ۵، ص ۲۶۶)؛ فضل خداوند را طلب کنید که خدا دوست دارد که از او بخواهند و بهترین عبادت‌ها، انتظار گشایش است.» این روایت را محدثان

فراوانی از اهل سنت در کتاب‌های خویش آورده‌اند. البته در منابع حدیثی شیعه (صدوق، ۱۳۹۵ق، ج ۱، ص ۲۸۷) نیز به صورت تقطیع (أفضل العبادة إنتظار الفرج) نقل شده است. در منابع اهل سنت، اولین کتابی که به این روایت پرداخته، سنن ترمذی می‌باشد و بعد از آن، در کتاب مسند الشهاب قضاعی (ج ۲، ص ۲۴۵)، الدعاء طبرانی (ص ۲۹)، مجمع الزوائد هيثمی (ج ۱، ص ۱۴۷)، جامع الصغير جلال الدين سيوطي (ج ۳، ص ۲۷۵) و... نیز آمده است.

روایت دوم: رسول گرامی اسلام ﷺ در باره انتظار و رابطه آن با صبر می‌فرماید: «أَنْتِظَارُ الْفَرْجِ بِالصَّبْرِ عِبَادَةٌ» (القضاعی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۶۲). در واقع، نقل این روایت در منابع اهل سنت، برای نخستین بار از کتاب مسند الشهاب قضاعی می‌باشد و نیز در کتاب‌های دیگر حدیثی، نظیر: شعب الایمان بیهقی (ج ۷، ص ۲۹۴)، جامع الصغير جلال الدين سيوطي (ج ۱، ص ۴۱۷)، میزان الاعتدال ذهبی (ج ۳، ص ۲۵۶)، کنز العمال متقی (ج ۳، ص ۲۷۲) و... نیز نقل شده است.

روایت سوم و چهارم: پیامبر گرامی اسلام ﷺ در دو روایت دیگر می‌فرماید: «أَنْتِظَارُ الْفَرْجِ مِنْ اللَّهِ عِبَادَةٌ» (البیهقی، ۱۴۱۰ق، ج ۷، ص ۲۰۵) و «أَنْتِظَارُ الْفَرْجِ عِبَادَةٌ» (الجرجانی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۷۶).

به نظر می‌آید، سه روایت اخیر که با تفاوت‌های اندکی از رسول گرامی اسلام ﷺ در منابع مختلف اهل سنت نقل شده، همگی از نظر سبک و سیاق، به یک روایت بازگردند. بر این اساس، می‌توان گفت که روایات موجود پیرامون انتظار در منابع حدیثی اهل سنت، بسیار محدود بوده و از عدد دو تجاوز نمی‌کند. البته در کتاب الفرج بعد الشدة تألیف التنوخی که به احتمال زیاد از نویسندگان اهل سنت در قرن چهارم قمری است، روایت مرفوعی در این خصوص از امیر مؤمنان، علی عليه السلام نقل شده که حضرت می‌فرماید: «أَفْضَلُ مَا يَعْمَلُهُ الْمَمْتَحِنُ أَنْتِظَارُ الْفَرْجِ» (التنوخی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۴۶). البته این روایات، تنها از یک منبع به نام کتاب الفرج بعد الشدة نقل شده و در هیچ منبع دیگری - شیعه و اهل سنت - نیامده است و هیچ‌گونه توجهی از ناحیه علما و مؤلفان شیعه و اهل سنت به آن نشده است. بنابراین، نمی‌توان این روایت را جزء خانواده روایات انتظار به حساب آورد و به عنوان یکی از روایات انتظار در دایره روایات چهارگانه انتظار قرار داد.

تلویح انتظار در روایات انتظار

در منابع حدیثی اهل سنت، روایات انتظار با ذکر واژه «انتظار» که دلالت بر انتظار خاص (انتظار ظهور امام مهدی عج) نماید، نقل نشده است؛ ولی روایات دیگری را می‌توان در این راستا نشانه‌گذاری کرد که به نوعی همسو با روایات انتظار بوده و به نحوی تداعی‌گر انتظار خاص، یعنی انتظار ظهور امام مهدی عج می‌باشند. در واقع، از این کار، دو نتیجه می‌توان گرفت: اولاً، با نگرش توصیفی می‌توان روایات انتظار (با رویکرد تلویحی) را در منابع اهل سنت رصد و مقوله‌بندی کرد. ثانیاً، با طرح این نوع روایات و با تبیین، تحلیل و برجسته‌سازی آنها، می‌توان به وجود قابلیت‌های انتظار و ظرفیت عظیم آن در جامعه اهل سنت پی برد.

در راستای تبیین ظرفیت‌سازی انتظار در میان اهل سنت با استناد به روایات، ابتدا لازم است خود واژه «انتظار» از حیث مراتب و ابعاد مورد بازشناسی قرار گیرد تا نظریه وجود قابلیت‌ها و ظرفیت‌های روایات انتظار با رویکرد تلویحی در میان اهل سنت به اثبات برسد. مقوله انتظار از نظر ابعاد و مراتب، به انواعی نظیر انتظار: روحی، قلبی، قولی و عملی تقسیم می‌شود. پس، مقوله انتظار از نظر رتبه، به درجات مختلفی تقسیم می‌شود که باید دید روایات انتظار با کدام‌یک از این درجات و مراتب، بیشتر هماهنگ است.

همچنین، در تحلیل کارکردی مفهوم انتظار گفته می‌شود که مقوله انتظار، دارای دو کارکرد سلبی و ایجابی است. کارکرد سلبی که به معنای عدم رضایت از وضعیت موجود می‌باشد، در واقع، توجیه‌گر مبارزه با ظلمی است که توسط ستمگران بر مردم روا داشته می‌شود. کارکرد ایجابی، رویکرد پیش‌برنده و حرکت‌دهنده و نگرش مثبت به آینده همراه با رخداد ظهور و تأسیس جامعه ایده‌آل منجی می‌باشد که در واقع، توجیه‌کننده عزم و حرکت مردم برای رسیدن به جامعه مطلوب مهدوی است. پس، در کارکرد ایجابی، همراهی مردم با خوبان، نظیر: پیروی با صاحبان رایات‌السدود، حرکت‌های مجددین، قیام سید خراسانی، ظهور مجددین و... برای رسیدن به ظهور و جامعه ایدآل مهدوی، توجیه می‌شود و کارکرد سلبی، مبارزه مردم با ستمگران، نظیر مبارزه با دجال و مقابله با سفیانی جهت رفع موانع ظهور، توجیه می‌شود که در ذیل به گزارش و تحلیل تفصیلی خواهیم پرداخت.

تحلیل روایات «الممهدون للمهدی» و آمادگی اهل سنت

از جمله شاخصه‌های مهمی که نشان از وجود انتظار عالی و عملی در میان اهل سنت است،

آمادگی و آماده‌سازی اهل سنت برای ظهور امام مهدی عجل الله فرجه می‌باشد. شاهد و سند این مطلب، روایاتی است که در این خصوص در منابع حدیثی اهل سنت نقل شده است.

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در مورد آمادگی مسلمانان برای ظهور می‌فرماید: «يَخْرُجُ نَاسٌ مِّنَ الْمَشْرِقِ فَيُوطِنُونَ لِلْمَهْدِيِّ يَغْنِي سُلْطَانَهُ؛ مردمی از جانب مشرق قیام می‌نمایند و سلطنت را برای مهدی آماده می‌سازند.»

روایت بالا برای اولین بار از منابع حدیثی اهل سنت، یعنی سنن ابن ماجه نقل شده است (ج ۲، ص ۱۳۶۸) و دیگر منابع حدیثی شیعه و اهل سنت، از آن نقل می‌کنند. شافعی در کتاب البیان این روایت را از سنن ابن ماجه نقل کرده و بعد از توثیق راویان، روایت را صحیح تلقی کرده است. المقدسی در کتاب عقد الدرر از سنن ابن ماجه (ص ۱۲۵)، الطبرانی در المعجم الاوسط (ج ۱، ص ۹۴)، هیشمی در الصواعق المحرقة (ص ۱۶۸)، متقی در کنز العمال (ج ۱۴، ص ۲۶۳) و...، همگی از سنن ابن ماجه این روایت را نقل می‌کنند؛ اما در منابع حدیثی شیعه، چند منبع به نقل این روایت از سنن ابن ماجه پرداخته‌اند؛ نظیر: قاضی نعمان در شرح الاخبار (ج ۳، ص ۵۶۳)، مجلسی در بحار الأنوار (ج ۵۱، ص ۷۸) و اربلی در کشف الغمة (ج ۲، ص ۴۷۷).

سیوطی در باره واژه «یوطنون» می‌نویسد: «یْمَهْدُونَ الْمَهْدِيَّ خِلَافَتَهُ وَيُؤَيِّدُونَهُ وَيَنْصُرُونَهُ» (شرح سنن ابن ماجه، بی تا، ج ۱، ص ۳۰۰)؛ یعنی آماده کردن زمینه برای دولت مهدی عجل الله فرجه و همراهی و یاری کردن آن حضرت. قسمت اول که «یْمَهْدُونَ» باشد، یعنی زمینه‌سازی ظهور که این کار در واقع، بر عهده منتظران است و قسمت دوم که «یُؤَيِّدُونَهُ وَيَنْصُرُونَهُ» باشد، به معنای یاری و همراهی بوده که این کار در واقع، بر عهده یاران و اصحاب امام مهدی عجل الله فرجه است. در کتاب اشراف الساعة از قول ابن کثیر نیز همین مطلب نقل شده که مردمان مشرق زمین در راستای زمینه‌سازی ظهور امام مهدی عجل الله فرجه و تأیید و نصرت او قیام کرده، پایه‌های نهضت و حکومت حضرت را مستحکم می‌کنند؛ «وَيُؤَيِّدُهُ بِنَاسٍ مِّنْ أَهْلِ الْمَشْرِقِ بِنَصْرُونِهِ وَيَقِيمُونَ سُلْطَانَهُ وَيَشْدُونَ أَرْكَانَهُ» (المقدم، ۱۴۲۹ق، ج ۱، ص ۷۷).

همچنین، پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در این مورد می‌فرماید:

«يَخْرُجُ رَجُلٌ مِّنْ وَرَاءِ النَّهْرِ يُقَالُ لَهُ الْخَارِثُ بِنُ حَرَاثٍ عَلَى مُقَدَّمَتِهِ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ مَنْصُورٌ يُوْطِي أَوْ يُمَكِّنُ لِأَلِ مُحَمَّدٍ كَمَا مَكَنَتْ قُرَيْشٌ لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَجَبَ عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ نَصْرُهُ أَوْ قَالَ إِجَابَتُهُ (ابن ماجه، بی تا، ص ۳۵۹)؛ مردی از منطقه ماوراءالنهر به اسم حارث قیام

می‌کند که فرمانده لشکر او، فردی است به نام «منصور»؛ چنان‌که قریش زمینه آمدن رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله را مهیا کرد، آنها نیز زمینه‌ساز ظهور امام مهدی علیه السلام هستند. بر هر فرد مؤمنی واجب است که به نصرت یا اجابت او بشتابد.»

در عون المعبود ذیل روایت فوق، در بیان واژه «توطی» چنین آمده است: «يُوطَى أَوْ يُمَكَّن. شَكَ مِنَ الرَّأْوِي، الْأَوَّلُ مِنَ التَّوْطِئَةِ، وَالثَّانِي مِنَ التَّمَكِينِ. قَالَ الْقَارِي: أَوْ هِيَ بِمَعْنَى الْوَاوِ؛ أَيُّ يُهَيِّئُ الْأَسْبَابَ بِأَقْوَالِهِ وَخَزَائِنِهِ وَسِلَاحِهِ وَيَمَكِّنُ أَمْرَ الْخِلَافَةِ وَيَقْوِيهَا وَيُسَاعِدُهُ بِعَسْكَرِهِ (العظيم آبادی، ۱۳۸۹ق، ج ۹، ص ۳۲۴)؛ مقصود از آمادگی در اینجا، آمادگی کامل است؛ یعنی آمادگی با اموال، آمادگی با سلاح، آمادگی با نیروهای انسانی و آمادگی با همه دارایی‌ها که در واقع، زمینه‌ساز تحقق خلافت امام زمان علیه السلام و سبب تقویت و تحکیم پایه‌های حکومت حضرت می‌شود.»

به‌طورکلی، روایات فوق و دیدگاه‌هایی که اندیشمندان اهل سنت ذیل آنها ارائه داده‌اند، همگی بر این نکته دلالت دارند که علاوه بر آمادگی اهل سنت برای ظهور امام مهدی علیه السلام که از جمله ضرورت‌های اعتقادی اهل سنت می‌باشد، آماده‌سازی منابع انسانی نیز از ضرورت‌ها و الزامات دیگری است که برای تحقق آن باید از همه ابزارهای موجود استفاده نمود. بی‌تردید، این تعاریف و الزامات و پایبندی اهل سنت به آنها، همه نشانگر این واقعیت است که در میان اهل سنت، مقوله انتظار، مقوله مهم و خطیری بوده و دارای جایگاه و نقش تأثیرگذاری می‌باشد که در صورت تبیین صحیح و به‌کارگیری درست آن، ظرفیت عظیمی از ناحیه باورداشت انتظار در میان اهل سنت ایجاد می‌شود.

تحلیل روایات «انقلابیون مشرق» و الزام همراهی اهل سنت با آنان

یکی از حوادث و رخداد‌های مهم قبل از ظهور، انقلاب و حرکتی است که از ناحیه مردمان مشرق‌زمین در قالب «رایات السود» رقم می‌خورد. در خصوص قیام «رایات السود» روایات بسیاری با واژگان مختلفی در منابع اهل سنت آمده است؛ نظیر: قیام اهل خراسان (المتقی الهندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۵۸۸)، قیام اهل طالقان (ابن حنبل، بی تا، ج ۵، ص ۲۷۷) و قیام اهل الفرس (المتقی الهندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۹۰). بر اساس داده‌های این روایات، هدف و نگاه این حرکت و انقلاب که به «رایات السود» شهره است، رسیدن به انقلاب جهانی مهدی علیه السلام و زمینه‌سازی برای رخداد ظهور آن حضرت است. روایات «رایات السود» علاوه بر اینکه در منابع حدیثی دست اول

اهل سنت آمده، در کتاب‌های مختلفی که بعداً در میان اهل سنت به رشته تحریر در آمده نیز بارها تکرار شده است.

پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این زمینه می‌فرماید:

«إِنَّا أَهْلُ بَيْتِ اخْتَارَ اللهُ لَنَا الْآخِرَةَ عَلَى الدُّنْيَا وَإِنَّ أَهْلَ بَيْتِي سَيَلْقَوْنَ بَعْدِي بِلَاءً وَ تَشْرِيداً وَ تَطْرِيداً حَتَّى يَأْتِي قَوْمٌ مِنْ قِبَلِ الْمَشْرِقِ وَ مَعَهُمْ رَايَاتٌ سُودٌ فَيَسْأَلُونَ الْحَقَّ فَلَا يُعْطُونَهُ فَيَقَاتِلُونَ وَ يُنْصَرُونَ فَيُعْطُونَ مَا سَأَلُوا فَلَا يَقْبَلُونَ حَتَّى يَدْفَعُوهُ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي فَيَمْلُؤُهَا قِسْطاً كَمَا مَلَّوْهَا جُوراً فَمَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَلْيَأْتِهِمْ وَ لَوْ حَبِوْا عَلَى الثَّلْجِ؛ ما اهل بيتي هستيم كه خداوند آخرت را برای ما بر دنیا ترجیح داده. بعد از این، اهل بیت مصیبت‌ها می‌بینند و از وطن آواره می‌گردند؛ تا آنگاه که مردمی که از جانب مشرق با پرچم‌های سیاه به طلب حق قیام کنند. این حق را به آنها نمی‌دهند تا جنگ کنند و پیروزی یابند و حق را بگیرند و آن را به مردی از اهل بیت من بپارند که دنیا را پُر از عدل کند؛ چونان که از ظلم پُر باشد. هرکس آن زمان را درک کند، به آنها بپیوندد؛ اگرچه به رفتن از روی برف باشد.»

سنن ابن ماجه، اولین منبعی است که به این روایت پرداخته است (ج ۲، ص ۱۳۶۶). بعد از آن، در کتاب‌هایی نظیر مسند ابن ابی شیبیه (ج ۸، ص ۶۹۷) و معجم الأوسط طبرانی (ج ۶، ص ۲۹) نقل شده است.

روایت فوق با اندکی تفاوت، در منابع مختلف حدیثی اهل سنت بارها نقل شده است. این روایت و امثال آن، دارای نکات مهمی هستند که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱. رخداد انقلاب از ناحیه مردمان مشرق‌زمین بوده و خاستگاه انقلاب نیز از آنجاست؛
۲. این انقلاب، با شاخصه‌هایی نظیر پرچم‌های سیاه همراهی می‌شود؛
۳. صاحبان این انقلاب، به دنبال حق و حقیقت هستند؛
۴. صاحبان این انقلاب، مبارز و مجاهد هستند؛
۵. صاحبان این انقلاب، شجاع و مقاوم هستند؛
۶. صاحبان این انقلاب، به هدف خود ایمان دارند؛
۷. هدف این نهضت و انقلاب، رسیدن به ظهور و دولت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام است؛
۸. وظیفه مردم، همراهی با این انقلاب، حتی در شرایط سخت است.

تحلیل روایات «دجال» و الزام مبارزه اهل سنت با آن

چنان‌که بیان شد، انتظار با رویکرد سلبی، یعنی مقابله با ظلم، و مبارزه با ستمگران؛ همان‌ها که برای رخداد ظهور مانعیت ایجاد می‌کنند. در این میان، «دجال» به عنوان سرآمد ستمگران، در گمراهی و انحراف مردم نقش اساسی دارد. به همین جهت است که در طول تاریخ، انبیای الهی پیروان و باورمندان خویش را به شرارت و فتنه‌گری او هشدار داده، خواستار آمادگی و هوشیاری مردم در برابر اغواگری او شده‌اند. پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این مورد می‌فرماید:

«بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ فِتْنًا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُؤْمِسِي كَافِرًا وَيُؤْمِسِي مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا يَبِيعُ أَحَدُهُمْ دِينَهُ بَعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا (ابن ماجه، بی تا، ج ۸، ص ۳۸۸)؛ به کارهای نیک، پیش از آنکه فتنه‌هایی چون پاره‌های شب تاریک ظاهر شوند، پیشی بگیرید؛ زمانی که برخی مردم به هنگام صبح، باایمان و در وقت شب، کافر و یا در شب، باایمان و در صبح، کافر می‌گردند. دیشان را در برابر کالای ناچیزی از دنیا می‌فروشد.»

برخی بر این نظرند که این واقعه و فتنه، در زمان خروج دجال رخ خواهد داد (محمد المناوی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۳۹۳).

پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در وصف حال دجال و فراگیری و شدت فتنه او می‌فرماید:

«مَا كَانَتْ فِتْنَةٌ وَلَا تَكُونُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ أَكْبَرَ مِنْ فِتْنَةِ الدَّجَالِ (ابن حنبل، بی تا، ج ۳، ص ۲۹۲)؛ هیچ فتنه‌ای به بزرگی فتنه دجال تا روز قیامت نخواهد آمد.»

پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ همواره بعد از نماز، از شرّ دجال به خدا پناه می‌برد و به اصحاب خویش نیز این استعاذه را تعلیم می‌داد:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَخْيَا وَالْمَمَاتِ (النسائی، ۱۴۰۶ق، ج ۸، ص ۲۵۷)؛ ابن خزیمه، ۱۳۹۰ق، ج ۱، ص ۳۵۷)؛ خداوند! من از عذاب قبر و از عذاب جهنم و از فتنه مسیح دجال و از فتنه زندگی و مرگ، به تو پناه می‌برم.»

تداوم مبارزات حق طلبانه اهل سنت برای زمینه‌سازی ظهور

در منابع حدیثی اهل سنت، اعم از: صحاح، سنن، مسانید، جوامع و اطراف، روایاتی با عنوان «لا تزال طائفة من أمتي» نقل شده است که علاوه بر کثرت در نقل، دارای کثرت در منابع نیز می‌باشد. در ذیل این عنوان، روایات گوناگونی با عبارت‌های مختلفی نقل شده که همه آنها با

محتوای واحد، به یک پیام اشاره دارند؛ یعنی از نظر محتوا، همگی دلالت دارند بر مبارزه دایمی گروهی از مسلمانان با ستمگران، و مقاومت و پیروزی‌شان در این مصاف و رسیدن آنها به ظهور امام زمان علیه السلام و نزول حضرت عیسی علیه السلام. در واقع، از محتوا و منطوق این نوع روایات، پیام واحدی به نام انتظار خاص، یعنی «انتظار ظهور امام مهدی علیه السلام» برداشت می‌شود؛ چنان‌که جابر بن عبدالله می‌گوید:

«سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي يُقَاتِلُونَ عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ قَالَ فَيَنْزِلُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَام فَيَقُولُ أَمِيرُهُمْ تَعَالَى صَلِّ بِنَا فَيَقُولُ أَلَا إِنَّ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ أَمْرَاءُ تَكْرِمَةً لِلَّهِ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ (صحيح مسلم، بی تا، ج ۱، ص ۱۳۷)؛ شنیدم پیغمبر می‌فرمود: پیوسته جماعتی از امت من تا روز رستاخیز برای اجرای حق جنگ کنند و پیروزی یابند. پس، عیسی بن مریم علیه السلام فرود آید. امیر آن جماعت می‌گوید: بیا تا با تو نماز بگذاریم. عیسی خواهد گفت: شما خود برخی بر بعضی دیگر امیر هستید و این، لطف خدا در حق این امت است.»

همچنین، رسول گرامی اسلام صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این مورد می‌فرماید:

«لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي يُقَاتِلُونَ عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ نَاوَأَهُمْ حَتَّى يُقَاتِلَ آخِرَهُمُ الْمَسِيحَ الدَّجَالِ (سنن ابی داوود، بی تا، ج ۲، ص ۳۱۳)؛ پیوسته از امت من برای اجرای حق با دشمنان جنگیده و پیروز می‌شوند؛ حتی با آخرینشان که دجال باشد.»

از روایات فوق، مطالب و پیام‌های مختلفی می‌توان برداشت نمود؛ ولی دو مطلب دارای اهمیت و برجستگی خاصی است که نیاز به بیان دارد؛ یکی، هدف‌مندی و غایت‌مداری این نهضت است که همانا رسیدن به ظهور و نهضت بزرگ امام مهدی علیه السلام است و دیگری، استمرار مبارزه مسلمانان است و این مبارزه، تا آمدن دجال و رودرو شدن با آن، تداوم دارد.

از روایات فوق که در منابع مهم حدیثی اهل سنت آمده، نکات ذیل را می‌توان برداشت نمود:

۱. اهل سنت اعتقاد به مبارزه پیوسته با ستمگران و ظالمان داشته و این امر، تا آمدن دو ابرمرد آسمانی به نام «امام مهدی» و «حضرت عیسی» تداوم دارد. این مبارزه مستمر، پیروزی مستمر را نیز به همراه دارد. البته شاید در مواردی، غالبیت با دشمنان باشد؛ ولی این موضوع، تداوم ندارد («وهذه الأحاديث وأحاديث المهدي تدل على أن الحق مستمر لا ينقطع؛ لکنه في بعض الأزمان يكون لأهله الغلبة ويحصل له الانتشار كما في زمن رسول الله - صلى الله عليه وسلم وخلفائه الراشدين - وكما في زمن المهدي وعيسى بن مريم») (العباد، ۱۳۸۸ق، ج ۱، ص ۱۵۸).

۲. از پیوستگی مبارزه و قیام منتظران، پیوستگی و تداوم انتظار عملی برداشت می‌شود.
 ۳. مبارزه و مقابله دایمی با دشمنان اسلام، از جمله دجال، به عنوان آخرین و اصلی‌ترین دشمن، نشان از آمادگی کامل و همیشگی اهل سنت برای ظهور است.

۴. مقاتله و مبارزه منتظران در عصر انتظار برای رسیدن به ظهور امام مهدی علیه السلام، عالی‌ترین نوع انتظار است.

۵. همان‌طور که ظهور امام مهدی علیه السلام و نزول حضرت عیسی علیه السلام غایت و هدف تلقی می‌شود، پس، همه این تلاش‌ها و مبارزات، به نوعی زمینه‌ساز ظهور و نزول ایشان به شمار می‌رود.

۶. از منطوق و مفهوم روایات فوق، برداشت می‌شود که هیچ‌وقت زمین از انسان‌های صالح و مؤمن مبارز خالی نخواهد بود؛ چنان‌که الهروی در کتاب مرقاة المفاتیح در ذیل روایات مورد نظر به این نکته اشاره دارد:

«روی زمین خالی از انسان‌های صالح نمی‌شود؛ انسان‌هایی که نسبت به اوامر الهی ثابت‌قدم‌اند و نسبت به نواهی الهی اجتناب‌گرند و نسبت به امور شرعی محافظ هستند؛ وَ فِيهِ إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّ وَجْهَ الْأَرْضِ لَا يَخْلُو مِنَ الصَّالِحَاءِ الثَّابِتِينَ عَلَى أَوْامِرِ اللَّهِ الْمُتَبَاعِدِينَ عَنْ نَوَاهِيهِ حَافِظِينَ لِأُمُورِ الشَّرِيعَةِ» (الهروی، ۱۴۲۲ق، ج ۹، ص ۴۰۴۷).

بی‌تردید وقتی انتظار عملی به عنوان عالی‌ترین و با فضیلت‌ترین نوع انتظار مورد بازشناسی مفهومی و مصداقی قرار گیرد، به‌وضوح مؤلفه‌های فوق در آن دیده شده و این موارد، جزء شاخصه‌های مهم آن تلقی می‌شود و به همین منظور، وقتی اهل سنت به بیان روایات مورد نظر که به نحوی بیانگر انتظار عملی و مؤلفه‌های مهم آن است، می‌پردازند و آنها را در منابع مختلف حدیثی به صورت فراگیر و همه‌جانبه نقل می‌نمایند، این طور می‌توان نتیجه گرفت که اهل سنت در انتظار ظهور امام مهدی علیه السلام به سر برده و به انتظار عملی و شاخصه‌های آن نیز پایبند می‌باشند.

در آخر با ارائه مطلبی از کتاب موسوعة الخطب والدروس تألیف علی بن نایف الشعود، بحث را به پایان می‌بریم. «بی‌تردید، مردان مبارزی که در این مسیر گام برمی‌دارند و زمینه‌ساز نصرت دین و آمدن امام مهدی علیه السلام هستند، مورد تأیید الهی بوده و تلاش مخالفان و دشمنان هیچ تأثیری در آنها نداشته و اینها دائماً پیروز هستند و این پیروزی، تا قیامت ادامه دارد و کسانی که به این موضوع شک دارند و به وعده خدا و رسول او یقین ندارند، به جهت تعلقات مادی و ظواهر

دنیایی است که مبتلا به ضعف ایمان و عقیده شده‌اند. به‌راستی، بعد از این همه بشارت‌ها که در روایات بی‌شماری آمده، آیا باز جای این است که مسلمانان به آینده خود و دینشان مأیوس بوده و در برابر کفار و اعوانشان، مرعوب و ذلیل شوند؟» (الشحود، ۱۴۲۸ق، ص ۴).

همراهی اهل سنت با «مجددین» برای زمینه‌سازی ظهور

در منابع حدیثی اهل سنت، روایات مختلفی از پیامبر ﷺ در خصوص ظهور «مجددین» نقل شده است که به اذعان حدیث‌شناسان و علمای اهل سنت، همه آنها از نظر سند و منابع، صحیح و قابل اعتماد می‌باشند؛ چنان‌که آن حضرت ﷺ می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةٍ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا (ابی داوود، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۷۸)؛ خدا برای این امت، در هر صد سال، کسی را به‌عنوان مجدد برمی‌انگیزاند تا دین اسلام را احیا نماید.»

این روایت، ابتدا در کتاب سنن ابی داوود و بعد در کتاب‌های: معرفة السنن بیهقی (ج ۱، ص ۱۲۱)، معجم الاوسط طبرانی (ج ۶، ص ۳۲۴) و جمع الجوامع جلال‌الدین سیوطی (ج ۱، ص ۸۸۳۴) نقل شده است.

عالمان ذیل، روایت فوق را از نظر رجالی قابل وثوق و از نظر سندی صحیح می‌دانند:

- جلال‌الدین سیوطی («قال السيوطي: اتفق الحفاظ على صحته منهم الحاكم في المستدرک والبيهقي في المدخل، ونص الحافظ ابن حجر على صحته» (ر.ک: الصیعدی، ۲۰۰۶م، ص ۸)).
- ناصرالدین الألبانی («قال الألباني: حديث صحيح، والسند صحيح، رجاله ثقات رجال مسلم» (الألبانی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۱۴۸)).

بی‌تردید، با وجود این نوع روایات که به نحوی نویدگر ظهور مجددین در هر قرن است. پس، دیگر یأس و ناامیدی معنا ندارد و نباید مسلمانان احساس ضعف و سستی کرده، از دشمنان و مخالفان خویش اضطراب و ترس داشته باشند (مجله البحوث الاسلامیة، بی‌تا، ج ۴، ص ۴۹۰).

نتیجه

روایات انتظار در منابع اهل سنت، با دو رویکرد مطابقی و التزامی قابل توجیه هستند. رویکرد مطابقی که با تیتیر «تصريح انتظار در روایات انتظار» عنوان شده، بیشتر به روایات و احادیثی می‌پردازد که حاوی واژه ماده «انتظار» به صورت صریح می‌باشد. نتیجه‌ای که از این رویکرد در

این تحقیق گرفته می‌شود، اولاً، در منابع اهل سنت مجموع روایات انتظار با واژه «انتظار» در نگاه اول به تعداد چهار حدیث، و در نگاه دوم و دقیق‌تر به تعداد دو حدیث تقلیل پیدا می‌کند. ثانیاً، همین روایات انتظار که تعداد آنها محدود بوده و از عدد دو تجاوز نمی‌کند، با رویکرد انتظار عام توجیه می‌شوند. پس، در منابع حدیثی اهل سنت پیرامون انتظار خاص (به صورت تصریحی)، هیچ روایتی نقل نشده است؛ اما رویکرد التزامی که با تیتراژ «تلویح انتظار در روایات انتظار» عنوان شده است، می‌توان انتظار خاص (ظهور امام مهدی علیه السلام)، آن هم انتظار خاص عملی - که انتظار عالی است - را در قالب روایاتی نظیر: رایات السود، ممهدون للمهدی، اشراط الساعة، همراهی با مجددون، مبارزه با دجال و... برداشت نمود.

منابع

١. ابن أبي شيبة، بي تا، مسند ابن أبي شيبة، بيروت، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
٢. ابن حنبل، احمد، بي تا، مسند حنبل، بيروت، دار صادر.
٣. ابن خزيمة، محمد، ١٣٩٠ق، صحيح ابن خزيمة، بيروت، المكتب الاسلامي.
٤. ابن قيم الجوزي، محمد، ١٣٩٠ق، المنار المنيف، حلب، مكتب المطبوعات الاسلامية.
٥. ابن ماجه، بي تا، سنن ابن ماجه، تحقيق: محمدفؤاد عبدالباقي، بيروت، دار الفكر.
٦. ابي داوود، بي تا، سنن ابي داوود، بيروت، دار الكتاب العربي.
٧. اربلي، علي، ١٣٨١ق، كشف الغمة، تبريز، بني هاشمي.
٨. الباني، ناصرالدين، ١٤٣١ق، موسوعة العلامة الألباني، صنعاء، مركز النعمان للبحوث والدراسات الإسلامية وتحقيق التراث والترجمة.
٩. _____، ١٤١٥ق، سلسلة احاديث الصحيحة، الرياض، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع.
١٠. البخاري، محمد، بي تا، صحيح البخاري، مصر، وزارة الأوقاف المصرية.
١١. البيهقي، احمد، ١٤١٠ق، شعب الايمان، تحقيق: محمد السعيد بن بسيوني، بيروت، دار الكتب العلمية.
١٢. الترمذي، ١٤٠٣ق، سنن الترمذي، تحقيق: عبدالرحمن محمد عثمان، بيروت، چاپ دوم، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
١٣. الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، بي تا، مجلة الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، موقع الجامعة على الإنترنت.
١٤. الجرجاني، عبدالله بن عدي، ١٤٠٩ق، الكامل، تحقيق: حيدر مختار غزاوي، بيروت، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
١٥. الذهبي، بي تا، ميزان الاعتدال، بيروت، دار المعرفة للطباعة والنشر والتوزيع.
١٦. زيدان، عبدالكريم، ١٣٩٥ق، الدعوة، بغداد.
١٧. السيوطي، جلال الدين، بي تا، الدر المنثور، بيروت، دار المعرفة للطباعة والنشر والتوزيع.
١٨. _____، بي تا، مصباح الزجاجة على سنن ابن ماجه، بي جا، قديمي كتب خانه - كراتشي.
١٩. _____، ١٤٠١ق، جامع الصغير، بيروت، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.

٢٠. الشحود، على بن نايف، ١٤٢٨ق، موسوعة فقه الابتلاء، بي جا، به نقل از:
www.alminbar.net
٢١. _____، بي تا، موسوعة البحوث والمقالات العلمية، بي جا.
٢٢. شمس الحق العظيم آبادي، محمد، ١٣٨٩ق، عون المعبود؛ شرح سنن أبي داود، المدينة المنورة، الطبعة الثانية، المكتبة السلفية.
٢٣. شيخ صدوق، ١٣٩٥ق، كمال الدين وتمام النعمة، تهران، اسلاميه.
٢٤. الصبيدي، عبدالمتعال، ٢٠٠٦م، المجددون في الاسلام، قاهره، مكتبة الآداب للطباعة والنشر والتوزيع.
٢٥. الطبراني، سليمان، ١٤١٥ق، معجم الأوسط، قاهره، دار الحرمين.
٢٦. _____، ١٤١٣ق، الدعاء، تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، بيروت، دار الكتب العلمية.
٢٧. العباد، عبدالمحسن، ١٣٨٨ق، «عقيدة أهل السنة والأثر في المهدي المنتظر»، مجلة الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، المدينة المنورة.
٢٨. الفوزان، صالح، ١٤٢٠ق، الإرشاد إلى صحيح الاعتقاد والرد على أهل الشرك والإلحاد، الطبعة الرابعة، دار ابن الجوزي.
٢٩. القاضي التنوخي، ١٤١٠ق، الفرج بعد الشدة، بيروت، مؤسسة النعمان.
٣٠. القضاء، محمد بن سلامة، بي تا، دستور معالم الحكم، قم، مكتبة المفيد.
٣١. _____، ١٤٠٥ق، مسند الشهاب، تحقيق: حمدي عبدالمجيد، بيروت، مؤسسة الرسالة.
٣٢. المتقي الهندي، ١٤٠٩ق، كنز العمال، بيروت، مؤسسة الرسالة.
٣٣. المحمود، عبدالرحمن بن صالح، بي تا، تيسير لمعة الاعتقاد، رياض.
٣٤. المقدسي، يوسف بن يحيى، ١٣٩١ق، عقد الدرر، قاهره، مكتبة عالم الفكر.
٣٥. المقدم، محمد، ١٤٢٩ق، فقه أشراف الساعة، بي جا، الطبعة السادسة، الدار العالمية للنشر والتوزيع.
٣٦. المغربي، ١٤١٦ق، شرح الاخبار، تحقيق: السيد محمد الحسيني الجلالى، قم، جامعه مدرسين.
٣٧. المناوى القاهرى، زين الدين محمد، ١٤١٥ق، فيض القدير شرح الجامع الصغير، مصر، المكتبة التجارية الكبرى.

٣٨. النسائي، ١٤٠٦ق، سنن النسائي، حلب، الطبعة الثانية، مكتب للمطبوعات الاسلامي.

٣٩. النوري، أبو الفضل السيد أبو المعاطي، بي تا، المسند الجامع المجلد، بي جا.

٤٠. النيشابوري، مسلم، بي تا، صحيح مسلم، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، بيروت، دار إحياء التراث العربي.

٤١. الهروي القاري، نور الدين، ١٤٢٢ق، مرقاة المفاتيح، بيروت، دار الفكر.

٤٢. الهيثمي، احمد بن حجر، ١٣٨٥ق، الصواعق المحرقة، تحقيق: عبدالوهاب عبداللطيف، قاهره، الطبعة الثانية، مكتبة القاهرة.

٤٣. _____، ١٤٠٨ق، مجمع الزوائد، بيروت، دار الكتب العلمية.

An Analysis of Waiting Capacity in Sunni Narrative Sources

Hossein Elahinejad*

Abstract

Waiting (for Imam Mahdi's reappearance) is one of the important teachings of Mahdism and accepted by all Islamic groups - Shiites and Sunnis. Among the Sunnis, belief in waiting is proposed with two approaches, "hadith-based" and "belief-based". Hadith-based, is recognized with two attitudes, "conceptual" and "logical", or in other words, as "implicit" and "explicit". Waiting, with a hadith-based approach that relies on the narrations of waiting, is divided into two types of "explicit" in which the word "waiting" is explicitly mentioned in the narration and in the form of "implicit" which is conceptually taken from the narrations. However, waiting with a belief-based approach relies on the sayings of scholars and the result of the beliefs of the Sunni people. In the hadith-based approach, limited narrations have been narrated in Sunni sources in the form of explicit. On the other hand, the hadith-based approach have been narrated implicitly in Sunni hadith sources, through many hadiths about waiting. With a belief-based attitude, the issue of waiting is a comprehensive issue among the Sunnis and is accepted by all their believers. In this study, through the descriptive and analytical method, the issue of waiting from the perspective of Sunnis has been dealt with and the method of libraries and documents has been used to collect the data. The scientific achievement of this study is proving and justifying the acceptability of waiting as a comprehensive, necessary, doctrinal, and consistent belief among the Sunnis.

Keywords

Waiting, Sunnis, Mahdism, reappearance.

---

* Associate professor at Islamic Sciences and Culture Academy: hosainelahi1212@gmail.com